

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕДАГОГІЧНА (АСИСТЕНТСЬКА) ПРАКТИКА

Програма та методичні рекомендації до виконання
для здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності «Міжнародні економічні відносини»

Харків – 2021

Рецензенти:

О. А. Невосенна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології, заступник декана з навчальної роботи факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
С. О. Юрченко – кандидат географічних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 2 від 18.12.2020 р.)*

П 55

Педагогічна (асистентська) практика : програма та методичні рекомендації до виконання для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності «Міжнародні економічні відносини» / уклад. Л. І. Григорова-Беренда, С. А. Касьян. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. – 56 с.

Видання розкриває мету та зміст педагогічної практики, містить методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності «Міжнародні економічні відносини» з питань проходження практики, оформлення звітної документації, висвітлюються різні аспекти проведення педагогічної практики магістрів, дидактичні моделі змісту навчання, аспекти виховної роботи зі здобувачами вищої освіти.

УДК 378.1(075.8)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2021
© Григорова-Беренда Л. І., Касьян С. А., уклад., 2021
© Дончик І. М., макет обкладинки, 2021

ЗМІСТ

ПРОГРАМА ПЕДАГОГІЧНОЇ (АСИСТЕНТСЬКОЇ) ПРАКТИКИ.....	4
I. Загальні положення.....	4
II. Організація, завдання та проведення педагогічної (асистентської) практики.....	5
III. Принципи організації педагогічної (асистентської) практики.....	7
IV. Звітна документація та облік педагогічної (асистентської) практики	7
V. Критерії оцінювання магістрантів за підсумками педагогічної (асистентської) практики.....	10
VI. Схема оцінювання й аналізу виховних заходів.....	12
VII. Схема аналізу навчального заняття.....	12
VIII. Керівництво практикою та контроль її проходження.....	13
IX. Права та обов'язки практиканта	13
ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ.....	15
Лекції та методика їх проведення.....	15
Семінарські та практичні заняття у закладах вищої освіти	20
Зміст, напрями, форми і методи виховної роботи зі здобувачами вищої освіти.....	24
Характеристика основних методів виховання.....	27
Критерії вихованості особистості.....	28
Питання та завдання для індивідуальної роботи.....	32
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	34
ДОДАТКИ.....	37
Додаток А. Приклад оформлення титульного аркуша.....	37
Додаток Б. Приклад оформлення змісту звіту.....	38
Додаток В. Психолого-педагогічна характеристика студентської групи (вимоги до змісту).....	39
Додаток Г. Методика проведення мікродослідження.....	41
Додаток Д. Щоденник практики.....	49

ПРОГРАМА ПЕДАГОГІЧНОЇ (АСИСТЕНТСЬКОЇ) ПРАКТИКИ

I. Загальні положення

Педагогічна (асистентська) практика є обов'язковим компонентом програми професійної підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Міжнародні економічні відносини». Педагогічна (асистентська) практика є однією з форм організації освітнього процесу, яка направлена на набуття умінь у професійній педагогічній діяльності, що дозволяє пов'язати теоретичне навчання з практичною діяльністю здобувачів вищої освіти.

Мета і завдання педагогічної (асистентської) практики визначаються на основі вимог державного освітнього стандарту до випускників університетів другого (магістерського) рівня вищої освіти, передбачають формування та розвиток у здобувачів вищої освіти професійних компетентностей, сучасного економічного мислення і прикладних навичок, оволодіння сучасними методами, формами організації праці, знаряддями праці їхньої майбутньої спеціальності.

Основна мета педагогічної (асистентської) практики – опанування здобувачами вищої освіти основних вмінь та навичок педагогічної діяльності, підготовка до здійснення освітнього процесу, формування у них професійних якостей викладача через включення їх в навчальний процес освітньої установи.

Для досягнення основної мети педагогічної (асистентської) практики здобувачі вищої освіти мають вирішити комплекс *завдань дослідницького і практичного характеру*. Основними завданнями педагогічної (асистентської) практики є:

- 1) формування наступних загальних компетентностей:
 - здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
 - здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
 - здатність працювати в команді;
 - здатність проведення досліджень на відповідному рівні;
- 2) формування наступних фахових компетентностей:
 - здатність приймати обґрунтовані рішення щодо налагодження міжнародних економічних відносин на всіх рівнях їх реалізації;
 - здатність до самонавчання, підтримки належного рівня знань, готовність до опанування знань нового рівня, підвищення своєї фаховості та рівня кваліфікації;
 - здатність здійснювати викладацьку діяльність у вищій школі з використанням сучасних методик і технологій, відповідних технік комунікації, із застосуванням соціально психологічних засад комунікації у групі, принципів

та прийомів налагодження продуктивної й етичної взаємодії на рівні «здобувач вищої освіти – викладач» та «викладач – викладач».

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі вищої освіти мають досягти наступних *результатів*:

- мати необхідні для професійної діяльності знання та навички з ділових комунікацій у сфері міжнародних економічних відносин, а також ефективно спілкуватися на професійному та соціальному рівнях, включаючи усну та письмову комунікацію іноземною мовою / іноземними мовами;

- систематизувати, синтезувати й упорядковувати отриману інформацію, ідентифікувати проблеми, формулювати висновки і розробляти рекомендації, використовуючи ефективні підходи та технології, спеціалізоване програмне забезпечення з метою розв'язання складних задач практичних проблем з урахуванням крос-культурних особливостей суб'єктів міжнародних економічних відносин;

- оцінювати ступінь складності завдань під час планування діяльності та опрацюванні її результатів;

- аналізувати нормативно-правові документи, оцінювати аналітичні звіти, грамотно використовувати нормативно-розпорядчі документи та довідкові матеріали, вести прикладні аналітичні розробки, професійно готувати аналітичні матеріали;

- презентувати результати власних досліджень шляхом підготовки наукових публікацій і апробацій на наукових заходах;

- застосовувати сучасні методики та технології викладання у вищій школі з використанням відповідних технік комунікації, соціально психологічних засад комунікації у групі, принципів та прийомів налагодження продуктивної та етичної взаємодії на рівні «здобувач вищої освіти – викладач» та «викладач – викладач».

II. Організація, завдання та проведення педагогічної (асистентської) практики

1. Зміст і послідовність проходження педагогічної (асистентської) практики визначається положеннями цієї програми.

2. Педагогічна (асистентська) практика проводиться на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, інших ЗВО Харкова, коледжів, ліцеїв, середніх загальноосвітніх шкіл, з якими укладаються відповідні договори про співпрацю. Базис практики повинні відповідати вимогам програми.

3. Здобувачі вищої освіти можуть самостійно обирати місце проходження практики за умови дозволу кафедри.

Згідно з навчальним планом практика проводиться на 1-му курсі другого (магістерського) рівня вищої освіти в 2-му семестрі протягом

трьох тижнів з відривом від занять в університеті та складає 150 навчальних годин (5 кредитів).

4. Керівник практики здійснює консультування та інструктаж, а також контролює всю діяльність здобувачів вищої освіти щодо виконання завдань практики.

5. Педагогічна (асистентська) практика включає декілька етапів.

I етап – ознайомлювальний, протягом якого здобувач повинен:

- відвідати настановну конференцію і пройти інструктаж із техніки безпеки. На настановній конференції керівник ознайомлює здобувачів вищої освіти з наказом про проходження педагогічної (асистентської) практики, пояснює мету, завдання, зміст, організаційні заходи та форми, порядок проходження педагогічної (асистентської) практики, вимоги до оформлення звітної документації;

- ознайомитися зі структурою освітньої установи;

- визначитися з навчальною дисципліною спеціальності «Міжнародні економічні відносини», заняття з якої будуть проведені;

- зустрітися з викладачем визначеної навчальної дисципліни, вивчити навчальну програму курсу, з'ясувати форми та теми майбутніх занять;

- познайомитися з педагогічним і студентськими групами;

- скласти індивідуальний план роботи на час педагогічної (асистентської) практики, який включає навчальну, науково-дослідну, виховну, організаційно-методичну діяльність (див. календарний графік проходження практики у додатку Д);

- визначити дні та час проведення власних занять і відвідування занять інших здобувачів вищої освіти. Здобувач вищої освіти повинен повідомити керівника практики про проведення залікових занять протягом тижня після початку практики (після з'ясування розкладу занять) з метою оптимального планування і контролю.

II етап – основний, зміст цього етапу включає повну підготовку здобувача вищої освіти до самостійної діяльності викладача. Протягом цього етапу здобувач вищої освіти повинен:

- відвідати заняття викладача визначеної дисципліни;

- відвідати і проаналізувати заняття однокурсників;

- підготувати, провести і проаналізувати одне залікове лекційне, одне залікове практичне (семінарське) заняття та один виховний захід, на яких виявити вміння користуватися інноваційними методами і формами навчально-виховної роботи (**Увага!** залікові заняття проводяться обов'язково у присутності викладача дисципліни та керівника практики);

- скласти докладний план-конспект і завірити його у викладача дисципліни / керівника практики за тиждень до проведення заняття;

- вивчити індивідуально-психологічні особливості академічної групи, провести мікродослідження тощо;

– фіксувати всі виконані завдання та заходи в робочих записках щоденника практики.

III етап – завершальний, протягом якого здобувач вищої освіти повинен підготувати всю звітну документацію з педагогічної (асистентської) практики відповідно до вимог, викладених в цій Програмі. На завершальному етапі проводиться підсумкова конференція, на якій кожен здобувач вищої освіти повинен звітувати про проходження педагогічної (асистентської) практики.

III. Принципи організації педагогічної (асистентської) практики

- професійно-педагогічна спрямованість;
- системно-діяльнісний підхід;
- спадкоємність та послідовність;
- комплексний характер;
- індивідуалізація та диференціація;
- самоаналіз та самопрограмування.

IV. Звітна документація та облік педагогічної (асистентської) практики

Після закінчення практики здобувач вищої освіти магістратури подає на рецензування керівнику педагогічної (асистентської) практики звіт про проходження практики. Форма звітності здобувача вищої освіти за практику – це подання звіту, підписаного й оціненого керівником бази практики, в друкованому або в електронному вигляді в системі дистанційного навчання університету.

Звіт має містити: відомості про виконання здобувачем вищої освіти усіх розділів програми практики та індивідуального завдання, аналіз проведених лекційного, практичного/семінарського заняття і виховного заходу, результати мікродосліджень, а також щоденник, характеристику, розробки, мати висновки і пропозиції, список використаної літератури тощо.

1. Щоденник практики (додаток Д).

Щоденник практики містить календарний графік видів педагогічної діяльності (відвідування та проведення занять і виховних заходів), робочі записи під час практики та характеристики-відгуки керівників практики на проведені навчальні заняття. Календарний графік і робочі записи обов'язково заповнюються практикантом особисто.

Календарний графік проходження практики

№ з/п	Назви робіт	Тиждні проходження практики					Відмітки про виконання
		1	2	3			
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Настановна конференція	08.02.21					виконано
2	Ознайомлення зі структурою освітньої установи та її роботою	08.02.21					виконано
3							
...							
...	Оформлення звітної документації педагогічної (асистентської) практики			22.02.– 28.02.21			виконано

Примітка: заповнюються щоденно протягом усього терміну проходження педагогічної (асистентської) практики.

2. Звіт із педагогічної (асистентської) практики

Обов'язкові компоненти звіту:

- титульний аркуш;
- зміст;
- основна частина;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Першою сторінкою звіту є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок звіту, але не нумерують. Титульний аркуш оформлюється згідно з додатком А.

Зміст – друга сторінка звіту (див. додаток Б).

Основна частина є аналітичним творчим звітом здобувача вищої освіти – практиканта про проходження педагогічної (асистентської) практики. В ній аналізується ступінь виконання поставлених завдань під час проходження практики.

1. Кількісні та якісні показники практики.

Магістр _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

факультету

педагогічну (асистентську) практику проходив(ла) у (коледжі, ліцеї, університеті)

(№ та назва закладу)

(місто)

(область)

1.1. Кількісні результати педагогічної (асистентської) практики.

У період проходження педагогічної (асистентської) практики проведено:

- ____ лекцій, ____ практичних, ____ семінарських занять;
- ____ виховних заходів;
- ____ мікродосліджень.

1.2. Якісні результати педагогічної (асистентської) практики:

– аналіз проведених навчальних занять (вид навчального заняття, курс, академічна група, дата, час проведення, навчальна дисципліна, тема, застосовані технології, досвід роботи, отримані результати, оцінка ефективності проведених занять, оцінки методистів кафедри);

– аналіз відвідування занять однокурсників;

– проведені виховні заходи (вид, тематика, розгорнутий план-аналіз, оцінка кураторів);

– психолого-педагогічна характеристика академічної групи здобувачів вищої освіти як результат проведених мікродосліджень (група визначається керівником практики) (вимоги до змісту характеристики та зразок проведення мікродослідження наведено в додатках В, Г);

– участь у роботі методичних об'єднань, творчих груп.

2. Навчально-методичне забезпечення залікових занять (лекції, семінарського/практичного) визначеної дисципліни спеціальності «Міжнародні економічні відносини», а саме: розгорнутий план-конспект заняття, наочні матеріали, презентація в редакторі Microsoft Power Point тощо.

Висновки мають відповідати цілям та завданням педагогічної (асистентської) практики. У висновках слід узагальнити результати проходження практики та надати пропозиції щодо її вдосконалення.

Звіт виконується на стандартних аркушах формату А4 (210×297 мм). Текст набирається на комп'ютері через 1,5 інтервали (до 40 рядків на сторінці). Шрифт – Times New Roman, розмір – 14 пт, вирівнювання – за шириною. Поля: з лівого боку – 30 мм, з правого – 15 мм, зверху – 20 мм, знизу – 20 мм. Абзацний відступ має бути однаковим в усьому тексті – 1,0 мм. Усі сторінки звіту та додатків мають бути зброшурованими.

Представлені документи дають можливість керівникам практики оцінити ступінь підготовленості здобувача вищої освіти до виконання функцій викладача.

Захист звіту проводиться на підсумковій конференції у формі співбесіди у присутності комісії, що складається з викладачів кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова. До складу комісії входять завідувач кафедри та керівники практики. Підсумкова конференція відбувається, як правило, через тиждень після закінчення педагогічної (асистентської) практики.

Підсумки практики обговорюються на засіданні кафедри, а загальні підсумки практики розглядаються на засіданні вченої ради факультету.

V. Критерії оцінювання магістрантів за підсумками педагогічної (асистентської) практики

Комісія здійснює оцінювання результатів практики здобувачів вищої освіти за дворівневою шкалою оцінювання у терміни, встановлені графіком освітнього процесу та відповідним наказом про проведення практики.

Оцінювання результатів практики відбувається відповідно до принципів та критеріїв, передбачених робочою програмою практики.

Керівник педагогічної (асистентської) практики перевіряє звіти здобувачів вищої освіти з практики, надає відгук про їхню роботу, приймає залік за проведену практику з урахуванням відгуку керівника з бази практики, оцінки комісії на підсумковій конференції і коректності оформлення звітних документів.

Захист звіту з педагогічної (асистентської) практики оцінюється сумою балів, набраних здобувачем вищої освіти за кожен вид навчальної діяльності, а саме:

- за навчальну роботу (враховується кількість і якість проведених лекцій, семінарських занять, застосування сучасних форм і методів навчання, навчальних технологій);

- за науково-дослідницьку роботу (враховується кількість і якість проведених мікродосліджень, використання сучасних методик, дотримання вимог до оформлення роботи);

- за організаційно-методичну діяльність (враховується обізнаність у роботі методичних об'єднань, у планах роботи кафедри, у тематиці науково-методичних семінарів та їх наявність у роботі).

Під час оцінювання звіту з практики обов'язково враховується оцінка – характеристика керівника від бази практики (до 50 балів), вчасність представлення до захисту звітної документації, охайність її оформлення та повнота й правильність виконання завдань (до 40 балів), вміння презентувати та захистити свої практичні надбання (до 10 балів).

Сумарна оцінка за практику виставляється за такою системою

Таблиця 2

Шкала оцінювання

Набрані бали	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
70–89	добре	
50–69	задовільно	
1–49	незадовільно	не зараховано

Захист звіту з педагогічної (асистентської) практики здобувачів вищої освіти оцінюється за наступними критеріями:

90–100 балів (відмінне виконання завдань практики та наявність позитивних відгуків) – здобувач вищої освіти логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання під час аналізу практичного матеріалу, звіт та щоденник представив вчасно, всі питання в звіті розкрив повністю, індивідуальне завдання виконав на високому рівні, звіт захистив без зауважень, характеристику від керівників практики має відмінну, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок.

80–89 балів (виконання завдань практики вище середнього рівня та наявність позитивних відгуків) – здобувач вищої освіти аргументовано викладає матеріал; має практичні навички, звіт та щоденник представив вчасно, виконав всі завдання, але мають місце незначні похибки і зауваження, індивідуальне завдання виконав на високому рівні, захистив дуже добре, характеристика практиканта від керівників практики позитивна.

70–79 балів (в цілому правильне виконання завдань практики з певною кількістю суттєвих недоліків) – здобувач вищої освіти звіт та щоденник представив із запізненням, в звіті розкрив більшість питань, індивідуальне завдання виконав, але з окремими помилками і недоліками, оформив і захистив звіт на гідному рівні, характеристику одержав позитивну.

60–69 балів (непогано виконано завдання практики, але зі значною кількістю недоліків, відгуки на практику містять низку зауважень) – здобувач вищої освіти звіт та щоденник представив із запізненням, відповіді на запитання практичного характеру виявляють неточності у знаннях, більшість завдань у звіті не розкрито, виконання індивідуального завдання носить формальний характер, звіт і щоденник оформлені недбало, під час захисту звіту здобувача вищої освіти невпевнений у відповідях, характеристика від керівників практики в цілому задовільна.

50–59 балів (виконання завдань практики задовольняє мінімальним критеріям, відгуки на практику містять значну кількість зауважень) –

здобувач вищої освіти непереконливо відповідає, звіт та щоденник представив із запізненням, додаткові питання викликають невпевненість, всі завдання виконано формально, звіт і щоденник оформлені недбало, під час захисту звіту здобувач вищої освіти невпевнений у відповідях, не має твердих знань, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю, характеристика від керівників практики задовільна.

1–49 балів (виконання практики не відповідає вимогам програми, відгуки від керівників на практику здобувача вищої освіти негативні) – здобувач вищої освіти не представив звіт та щоденник або представив звіт та щоденник із запізненням та не відповідає на питання щодо бази практики, майже не орієнтується в звіті, практичні навички не сформовані, відгуки керівників про проходження практики негативні.

VI. Схема оцінювання й аналізу виховних заходів

1. Актуальність.
2. Етапи проведення заходу.
3. Мета та зміст заходу.
4. Зв'язок із темами попередніх виховних заходів.
5. Відповідність змісту заходу формі його проведення.
6. Насиченість заходу інформацією та емоційними моментами.
7. Тривалість підготовчого періоду.
8. Культура проведення заходу: чіткість, послідовність запланованих подій.
9. Задоволеність здобувачів вищої освіти проведенням заходом.

VII. Схема аналізу навчального заняття

1. Місце проведення.
2. Форма організації навчання.
3. Заняття за розкладом.
4. Тема. Мета. Обладнання.
5. Структура заняття.
6. Аналіз змісту заняття.
7. Реалізація дидактичних принципів на заняттях.
8. Методи і форми організації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.
9. Аналіз способів діяльності здобувачів вищої освіти.
10. Аналіз спілкування викладача зі здобувачами вищої освіти.
11. Підсумок заняття.
12. Пропозиції щодо підвищення його ефективності.
13. Оцінка, самооцінка проведеного заняття.

VIII. Керівництво практикою та контроль її проходження

Керівник практики від університету зобов'язаний:

- заздалегідь відвідати бази практики та забезпечити належні умови для проходження практики;
- спільно з керівником практики від факультету розробити проекти наказів про практику;
- розробити завдання, які здобувачі вищої освіти зобов'язані виконати протягом проходження практики;
- до початку практики провести зі здобувачами вищої освіти інструктажі з охорони праці, оформити та видати в установленний строк відповідні документи здобувачів вищої освіти (направлення, програму, щоденники, завдання), пояснити здобувачам вищої освіти організацію проходження практики та особливості звітності;
- скласти графік відвідування баз практики та здійснювати контроль за виконанням програми практики та термінами її проведення, надавати здобувачам вищої освіти методичну допомогу у підготовці звітів та виконанні завдань;
- проводити обов'язкові консультації щодо обробки та використання зібраного матеріалу для звіту про практику;
- інформувати здобувачів вищої освіти про порядок подання звітів про практику;
- приймати захист звітів здобувачів вищої освіти про практику у складі комісії, на підставі чого оцінює результати практики.

IX. Права та обов'язки практиканта

Під час проходження педагогічної практики *здобувач вищої освіти має право:*

- отримати відповідно до програми практики завдання і методичні вказівки для його виконання;
- одержати відповідно до програми педагогічної практики місце проходження практики, яке забезпечить її ефективне проходження;
- використовувати необхідну інформацію, яка не є комерційною таємницею підприємства.

Здобувачі вищої освіти під час проходження практики зобов'язані:

- до початку практики пройти інструктаж з охорони праці;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені робочою програмою практики та вказівками її керівників;
- до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- розпочати практику у ЗВО у зазначений час;

- дотримуватися правил охорони праці, техніки безпеки, безпеки життєдіяльності, виробничої санітарії та внутрішнього розпорядку бази практики;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, які передбачені програмою практики та вказівками її керівників, вести щоденник проходження практики;
- нести відповідальність за виконану роботу;
- своєчасно оформити звіт із практики згідно з вимогами щодо оформлення, захистити звіт перед комісією викладачів кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова.

Здобувача вищої освіти, який не виконав програму педагогічної (асистентської) практики без поважних причин і/або отримав незадовільну оцінку з практики, не допускається до складання атестаційних екзаменів і може бути відрахований з університету.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ¹

Лекції та методика їх проведення

Провідною формою навчання у ЗВО є лекція. Її головна дидактична мета – це формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу.

Слово *лекція* має латинське походження (від лат. *lectio* – читання). Лекції з'явилися ще у Стародавній Греції (Сократ, Платон, Арістотель) та Стародавньому Римі (Квінтіліан), набули розвитку в епоху середньовіччя. Тоді лекція була основною формою навчання, являючи собою читання церковних першоджерел та їх докладний коментар.

Розвиток друкарської справи та розповсюдження книг не привели до зменшення значущості лекції у вищій освіті. Яскраві сторінки в розвитку лекційної форми навчання пов'язані з викладачами Києво-Могилянської академії: П. Могилою, Ф. Прокоповичем, С. Полоцьким та ін.

У XVIII – першій половині XIX ст. лекція залишалась єдиним методом викладання. Слід зазначити, що М. В. Ломоносов зробив спробу поєднати лекцію з практичними заняттями та науково-дослідною роботою, однак широкого застосування цей підхід не набув.

Значний внесок у розвиток лекційної системи навчання зробили математик М. Остроградський, історики Т. Грановський і В. Ключевський та ін.

У середині XIX ст. виникла думка про те, що необхідно скорочувати лекційні курси та збільшувати кількість годин, відведених на практичні заняття, які стимулюють самостійність та активність слухачів. Так, М. Пирогов висунув положення про те, що лекції мають читатися тільки тоді, коли лектор володіє цілком новим матеріалом, який ще не був надрукований, або лектор має дар слова.

Дотепер певні науковці висувають аргументи проти лекції.

Лекція привчає до пасивного, некритичного сприйняття чужих думок. При цьому чим кращим є лектор, тим більшою є вірогідність такого явища.

Відвідування лекцій привчає до школярства і припиняє розвиток навичок самостійної роботи.

Здобувачі вищої освіти неоднаково сприймають лекційний матеріал, деякі записують слова лектора механічно, не усвідомлюючи і не аналізуючи їх.

Проте досвід роботи доводить, що усунення лекцій з вищої школи призводить до різкого зниження наукового рівня підготовки. Лекції продовжують відігравати провідну роль у процесі навчання вищої школи.

¹ За матеріалами: Вишневська О. О. Програма та методичні рекомендації до педагогічної практики / О. О. Вишневська, Л. І. Григорова-Беренда. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 50 с.

Сьогодні у більшості вузівських предметів теоретичного змісту у вищій школі лекції охоплюють 70–80 % усього курсу, у практичних дисциплінах – 20–40 % матеріалу. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою.

Основні функції лекції

1. Інформаційна. Лекція – джерело адаптованої для здобувачів вищої освіти наукової інформації. При цьому у зв'язку з особистістю лектора ця інформація має особистісне забарвлення.

2. Орієнтовна. Лекція орієнтує в науковій літературі показом генезису теорій, ідей: коли, ким вони вивчалися, якими об'єктивними вимогами розвитку суспільства та виробництва були спричинені тощо. Безумовно, список літератури, рекомендований лектором, також належить до орієнтовної функції лекції.

3. Пояснювальна, роз'яснювальна. Насамперед ця функція стосується основних наукових понять, які необхідно засвоїти здобувачам вищої освіти, для формування цих понять у їх свідомості. Зміст лекцій містить стислі характеристики наукових понять, роз'яснення цих понять, їх визначень, пояснення значення кожного слова, що входить до структури визначення.

4. Переконувальна. Здійснюється насамперед через доказові ствердження лектора. Слушність положень, що висуваються на лекції, забезпечується реальними фактами та логікою подання матеріалу. Доказ фактами використовують, коли роблять теоретичні висновки на підставі узагальнення експериментальних фактів. Логічні докази – це такі міркування, у процесі яких одна думка обґрунтовується за допомогою інших. Кожний логічний доказ складається з тези, яку треба довести, доказів, за допомогою яких ця теза обґрунтовується, та демонстрації, тобто показу послідовного зв'язку міркувань, думок, що виходять одна з одної і ведуть до необхідного висновку.

5. Підсумкова. Лекція, крім повідомлення необхідної наукової інформації, має захопити здобувачів вищої освіти ідеями, викликати бажання поглибити свої наукові знання, почати власну дослідну роботу. Отже, лекція має бути цікавою глибиною думок, що розкривають таємниці науки. Для того щоб лекція була цікавою, вона має враховувати певні умови:

- усвідомлення здобувачами вищої освіти особистісного смислу в набутті знань у певній науковій галузі;
- усвідомлення аудиторією новизни матеріалу, що подається, і водночас зв'язку з тими знаннями, які вже нею опановані;
- спонування та стимулювання розумової діяльності здобувачів вищої освіти – слухачів. Для цього доцільно впродовж лекції ставити кілька питань, що стимулюють міркування.

Будь-яка лекція включає три основні етапи.

I. Вступна частина: оголошення теми лекції (для запису здобувачами вищої освіти), плану лекції (3–4 пункти); формування мети та завдань лекції; стисла характеристика проблеми; показ стану питання; список літератури, навчальних джерел з теми (6–7 джерел).

II. Виклад матеріалу: докази, факти, аналіз понять, висвітлення подій, демонстрація доказів, аудіо- та відеоматеріалів; характеристика різних думок; зв'язок із практикою; галузі застосування набутих знань.

III. Висновки: формування загального висновку; настанова та завдання для самостійної та пошукової роботи; методичні поради, відповіді на запитання.

Лекції можна поділити на вступні, основні, підсумкові. У заочній та вечірній формах навчання визначають ще лекції *настановні* (в яких подається поняття про сутність предмета, характеризуються методи самостійної роботи, види практичних занять, засоби самостійної роботи над матеріалом, докладно характеризується навчальна література); *оглядові*, які читають за кількома великими темами, якщо бракує часу для викладення кожної теми окремо; *оглядові* лекції зазвичай читають наприкінці курсу, коли лектор висвітлює найбільш значні проблеми науки, найновіші досягнення науки і техніки; *епізодичні* – лекції на одну з обраних тем.

Специфічні вимоги висувають до кожного з видів лекцій у вищій школі.

Вступна лекція має ознайомити здобувачів вищої освіти з метою та призначенням курсу, його роллю та місцем у системі навчальних дисциплін, що вивчаються майбутніми спеціалістами, містити короткий огляд курсу. У такій лекції лектор не тільки визначає предмет і метод науки, але й висуває наукові проблеми, гіпотези, накреслює перспективу розвитку науки та її зв'язок із практикою. Особливо важливо у вступній лекції показати зв'язок теоретичного матеріалу з практикою, з особистим досвідом здобувачів вищої освіти і практикою їх майбутньої праці. Слід розкрити найважливіші етапи розвитку історії науки, повідомити про найвидатніших учених, чий внесок у науку був найбільш вагомим, показати специфіку науки та її зв'язок з іншими, суміжними.

Методичний підхід до вступної лекції полягає у розвитку у здобувачів вищої освіти інтересу до предмета, створенні у них цілісного уявлення про дисципліну, що сприяє її творчому засвоєнню. Доцільно розповісти про методику роботи над курсом, охарактеризувати підручники та навчальні посібники, ознайомити зі списком рекомендованої літератури, розповісти про вимоги до іспиту та інші види занять, що будуть доповнювати курс.

У **підсумковій лекції** необхідно узагальнити матеріал, що вивчався, виокремити основні питання курсу, зосередити увагу на практичному

значенні набутих знань у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності. Спеціальним дидактичним завданням заключної лекції є стимулювання інтересу здобувачів вищої освіти до більш глибокого подальшого вивчення відповідної дисципліни, з'ясування шляхів і методів самостійної роботи з цього предмета.

Оглядова лекція – основний метод вивчення кількох тем програми. Застосовується для викладу відомостей, що мають інформаційне значення. Якщо для вступної лекції типовими є різноманітні прийоми узагальнення, установок, оцінних висновків, то оглядовій лекції притаманні елементи оповіді та опису, які поєднуються з аналізом та узагальненнями. Головним в оглядовій лекції є підготовка до розуміння певних закономірностей. Оглядова лекція – це систематизація знань на більш високому рівні. Психологія навчання показує, що матеріал, який чітко подається у вигляді системи, запам'ятовується краще і його більш вдало застосовують під час перенесення на нові ситуації, ніж суму тих самих фактів, поданих несистемно. В оглядовій лекції корисно виокремити та чітко розглянути дуже складні питання, що входять до екзаменаційних білетів.

Проблемна лекція складається з 2–3 питань про наукове відкриття, про причини виникнення тих чи інших проблем та труднощі їх вирішення. Викладення цих проблемних питань закінчується здебільшого короткими висновками.

Будь-яка лекція – це систематичне, послідовне викладення теми, проблеми, розділу навчального курсу або науки. Вона присвячується найбільш вагомим, принциповим питанням навчальної програми. Якісна лекція у вищому навчальному закладі – це творче спілкування лектора з аудиторією, ефект такого спілкування в пізнавальному та емоційному відношеннях є не нижчим, ніж ефект матеріалу, що викладається на лекції.

Лекція, крім того, є вельми «економічним» засобом набуття основ знань у загальному вигляді, орієнтації в навчальному матеріалі.

Як зазначалося вище, лекція обов'язково має містити внутрішній план, який на розсуд лектора можна повідомляти або на початку лекції, або поступово під час розгляду певних питань. До плану зазвичай входять найменування головних вузлових питань лекції, які можна потім використовувати під час складання екзаменаційних білетів.

Корисно також згадати питання, що розглядалися на попередніх лекціях та пов'язані з новим матеріалом. У процесі подальшого розкриття теми можна використовувати низку прикладів, фактів, поступово підводячи слухачів до наукових висновків, тобто використовувати індуктивні методи навчання.

Можливим є і дедуктивний спосіб подання матеріалу, коли пояснюють та тлумачать загальні положення, а потім демонструють можливості застосування їх на конкретних прикладах.

Найважливіше завдання – організація ефективної роботи здобувачів вищої освіти на лекції, в основі якої лежить **активний** процес слухання, розуміння, осмислення матеріалу і перетворення його у форму короткого запису, який допомагає швидко відтворити основний зміст матеріалу, що був прослуханий.

Викладач має орієнтуватися на те, що здобувачі вищої освіти записують головні положення його лекції. Це допомагає їм уважно слухати, краще запам'ятовувати та мати конспект чи опорні віхи, які полегшують подальшу самостійну роботу. Для того щоб запис робився усвідомлено, тобто здобувачі вищої освіти не тільки розуміли, про що говорить лектор, але й встигали поєднувати слухання лекцій з веденням записів, необхідною є допомога викладача, особливо на молодших курсах. Це **акцентований** виклад найбільш важливого матеріалу, тобто виділення темпом, голосом, інтонацією, повторенням більш важливої, суттєвої інформації, використання пауз, записів на дошці опорного матеріалу, таблиць, схем, формул, суворе дотримання регламенту занять, іноді (на молодших курсах) виокремлення абзаців, підкреслення головних думок, ключових слів, висновків тощо.

Оцінка якості лекції

Поліпшення якості лекцій стає можливим за умов:

- а) наявності постійного зворотного зв'язку;
- б) оцінки колег, здобувачів вищої освіти, самооцінки.

Питання, яким слід приділити увагу для оцінки лекції, роблять процес оцінювання більш свідомим та систематичним.

1. Зміст лекції. Науковість, відповідність сучасному рівневі розвитку науки. Ідейна спрямованість – відбір змісту матеріалу, що викладається, висвітлення його з певних філософських позицій, визначення головних ідей світосприймального характеру, питання методології науки, зіставлення різноманітних концепцій. Активізація мислення, висунення проблемних питань, показ суперечностей упродовж лекції, ознайомлення з історією наукового пошуку, визначення проблем для самостійного дослідження. Зв'язок з життям, показ практичної значущості матеріалу та його застосування в майбутній спеціальності – професійна спрямованість. Наявність матеріалу, якого немає в підручниках. Пояснення найбільш складних питань. Наявність завдань для самостійного відпрацювання матеріалу, зв'язків із попередніми лекціями, розділами курсу, внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків.

2. Методика читання лекцій. Чітка структура лекції, логіка викладу, повідомлення літератури до теми або до всього курсу. Доступність та аргументованість. Виділення головного в матеріалі та висновках. Викорис-

тання деяких прийомів закріплення – повторення, запитання на перевірку розуміння, засвоєння, підбиття підсумків. Використання технічних засобів навчання (ТЗН) (за необхідності), застосування лектором опорних матеріалів (текст, конспект, окремі записи, відсутність опорних записів тощо).

3. Керівництво роботою здобувачів вищої освіти. Допомога у веденні записів (зміна темпу: уповільнений темп за умов важливості виділення матеріалу), використання прийомів підтримання уваги – цікаві приклади, риторичні питання, жарти тощо. Спонування до запитань з боку здобувачів вищої освіти.

4. Особистість лектора. Знання предмета. Емоційність. Голос, дикція. Якість, чіткість, забарвленість, грамотність мовлення. Зовнішній вигляд. Уміння триматися перед аудиторією. Уміння бачити та відчувати аудиторію, встановлювати з нею контакт.

5. Результати лекції. Інформаційна цінність лекції. Виховний вплив. Досягнення дидактичних цілей.

Слід зазначити, що є інші підходи до оцінювання лекцій. Наприклад, за Н. В. Кузьміною, критерії оцінки якості лекції є такими.

1. Відвідування лекцій здобувачами вищої освіти.
2. Запис лекції: лекції записують більшість здобувачів вищої освіти, менше половини, більшість не записують.
3. Зміст лекції: ідейно спрямована, достатньо змістовна, наукова; занадто складна, занадто популярна, ненаукова; теоретичний матеріал поєднується з конкретними прикладами, переважає емпіричний матеріал.
4. Доказовість лекції: лектор аргументовано доводить правильність положень, які висуваються, бездоказово декларує істини.
5. Лекції мають зв'язок з профілем підготовки спеціаліста: дуже добрий, достатній, незадовільний, невпорядкований.
6. План, структура лекції: чітка, розмита, невпорядкована.
7. Манера читання лекції: захоплююча, жвава, наочна, лекцію легко записувати, монотонна, нудна, лекцію важко записувати.
8. Ставлення викладача до здобувачів вищої освіти: занадто суворе, виважено вимогливе, байдуже, уважне.
9. Контакт з аудиторією: добрий, недостатній, відсутній.

Семінарські та практичні заняття у закладах вищої освіти

Обов'язковий компонент процесу навчання у вищій школі – практичні заняття, призначені для поглибленого вивчення тієї чи іншої дисципліни. Термін «практичне заняття» включає також такі види занять, як **лабораторна робота, семінарське заняття, практикум**. Аудиторні практичні заняття відіграють провідну роль у формуванні навичок та

застосуванні набутих знань. Практичні заняття логічно продовжують роботу, розпочату на лекціях. Усі форми практичних занять призначені для відпрацювання практичних дій.

Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні заняття мають на меті розширити, уточнити ці знання, прищепити професійні навички.

Практичні заняття розвивають наукове мислення та мову здобувачів вищої освіти, дають змогу перевірити їх знання, тому вправи, семінари, лабораторні роботи є важливим засобом достатньо оперативного зворотного зв'язку.

Семінарські заняття отримали назву від латинського *seminarium*, що у перекладі означає «розсадник». Їх проводили у давньогрецьких та римських школах як поєднання диспутів, повідомлень учнів, коментарів та висновків викладачів.

У перших університетах середньовіччя поряд зі слуханням лекцій здобувачі вищої освіти заохочувалися до участі в диспутах, які допомагали відпрацьовувати вміння доводити, переконувати. Зміст суперечок та діалогів характеризувався схоластичністю, але їх навчальний вплив був незаперечним.

Головна мета семінарських занять – сприяння поглибленому засвоєнню здобувачами вищої освіти найбільш складних питань навчального курсу, спонукання здобувачів вищої освіти до колективного творчого обговорення, опанування наукових методів аналізу явищ і проблем, активізування до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування навичок самоосвіти.

У процесі підготовки до семінару здобувачі вищої освіти самостійно опрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), вчать критично оцінювати різні джерела знань. Дидактична цінність семінарів полягає також у тому, що за незначної кількості здобувачів вищої освіти (академічна група) викладач може плідно впливати на аудиторію як в освітньому, так і у виховному плані.

Під **семінарським заняттям** розуміють форму навчального заняття, за якої викладач організує дискусію із завчасно визначених тем, до яких здобувачі вищої освіти готують тези відповідей або індивідуально виконані **реферати-довіді**. Такі семінари називають також **семінарами-дискусіями**.

Семінари-практикуми присвячені обговоренню різних варіантів розв'язання практичних ситуаційних задач і завдань.

План семінару повідомляють здобувачам вищої освіти заздалегідь для усвідомлення логіки поступового, послідовного розвитку теми. Обов'язково повідомляють необхідні наукові та методичні джерела з теми,

додаткову літературу, за допомогою якої можна поглибити знання з теми. Доцільно також давати індивідуальні творчі завдання з теми семінарського заняття. На семінарі слід обговорювати найбільш суперечливі проблеми. З погляду розвивальної мети навчання семінарські заняття розвивають самостійність мислення, уміння аргументувати свою думку, вести коректну дискусію тощо.

Семінару притаманні чотири основні функції.

1. Поглиблення, конкретизація, систематизація знань, набутих на лекціях і під час самостійної роботи.
2. Розвиток навичок самостійної роботи.
3. Заохочення до наукових досліджень.
4. Контроль за якістю засвоєння здобувачами вищої освіти матеріалу.

За формою семінари можна проводити у вигляді розгорнутої бесіди за планом або у вигляді невеликих доповідей здобувачів вищої освіти з подальшим обговоренням учасниками семінару. Якщо виступи є розгорнутими і ґрунтуються на застосуванні додаткових джерел, то їх вже можна розглядати як короткі доповіді. Метод доповідей передбачає обмін думками та дискусію із суперечливих положень, тобто живу бесіду. Викладач заздалегідь повідомляє здобувачам вищої освіти, у якій формі він чекатиме відповіді на те чи інше запитання (реферату, анотації, рецензії) акцентує увагу на оцінці та обговоренні. При цьому викладач керує дискусією, коректно ставиться до думок здобувачів вищої освіти, припускає їх право на помилку, на яку тактовно вказує, та на власну думку. Майстерність викладача виявляється також у залученні до обговорення всіх здобувачів вищої освіти незалежно від того, як вони навчаються. Для «слабких» здобувачів вищої освіти доцільно створювати ситуації психологічного переживання успіху, які надають упевненість у своїх силах.

Саме на семінарських заняттях найкраще реалізується принцип спільної діяльності у процесі групової навчальної роботи, який передбачає колективні зусилля для розв'язання того чи іншого складного питання.

Спецсемінар, спецкурс проводять на старших курсах – це спеціально організоване спілкування науковців-початківців з певної проблеми. Успіх спецкурсу залежить від того, хто ним керує. Спецкурс набуває рис наукової школи, яка привчає здобувачів вищої освіти до колективного мислення, спільних зусиль для досягнення необхідної мети.

Під час оцінювання якості семінарського заняття, а також за підготовки до нього доцільно використовувати такі критерії.

1. Цілеспрямованість – висунення проблеми, намагання поєднати теоретичний матеріал із його практичним використанням у майбутній професійній діяльності.

2. *Планування* – виокремлення основних питань, пов'язаних із профільюючими дисциплінами, наявність новинок у списку літератури тощо.

3. *Організація семінару* – уміння започаткувати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей здобувачів вищої освіти, наповненість навчального часу обговоренням проблем, поведінка самого викладача.

4. *Стиль проведення семінару* – пошук, з постановкою гострих питань, з дискусією або млявий, який не зацікавлює.

5. *Ставлення викладача до здобувачів вищої освіти* – поважне, врівноважене, в міру вимогливе чи байдуже.

6. *Ставлення здобувачів вищої освіти до викладача* – поважне чи байдуже, критичне.

7. *Управління групою* – викладач швидко встановлює контакт з учасниками семінару, впевнено та вільно тримається, взаємодія з групою має педагогічно доцільний характер та охоплює всіх здобувачів вищої освіти чи, навпаки, викладач робить багато зауважень, розмовляє на підвищених тонах, спирається в роботі на кількох здобувачів вищої освіти, а інші залишаються пасивними.

8. *Коментарі та висновки викладача* – кваліфіковані, доказові, переконливі чи, навпаки, некваліфіковані, неістотні, не містять теоретичних узагальнень.

9. *Записи здобувачів вищої освіти*. Чи ведуть здобувачі вищої освіти записи систематично, інколи зовсім не ведуть.

Професійна підготовка здобувачів вищої освіти значною мірою реалізується на практичних та лабораторних заняттях.

Лабораторні роботи (від лат. *labor* – труд, праця, робота, трудність) самою своєю назвою вказують на поняття, яке склалося ще в давні часи, і пов'язані із застосуванням розумових, трудових, фізичних зусиль, спрямованих на розв'язання наукових завдань.

Слово «практикум» відображає ту саму думку (від грец. *practicos* – діяльний) – маються на увазі такі види навчальних занять, які вимагають від здобувачів вищої освіти підсиленої діяльності.

Лабораторні заняття – форма навчального заняття, за якої здобувач вищої освіти під керівництвом викладача особисто проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень цієї навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у певній предметній галузі.

Лабораторні роботи мають особливо яскраву специфіку залежно від конкретної навчальної спеціальності, отже, на цю форму навчання більше

впливають частинні методики, ніж загальнопедагогічні рекомендації. Саме **практичне заняття** проводиться у навчальному закладі або на місцях практики здобувачів вищої освіти і має на меті навчити розв'язувати специфічні завдання за профілем спеціальності.

Практичне заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички практичного застосування їх через індивідуальне виконання здобувачами вищої освіти відповідно сформульованих завдань.

Лабораторні та практичні заняття проводять зі здобувачами вищої освіти, кількість яких не перевищує половини академічної групи.

Основні завдання практичних занять можна сформулювати в такий спосіб: поглиблення та уточнення знань, набутих на лекціях і в процесі самостійної роботи, формування інтелектуальних умінь та навичок планування, аналізу й узагальнень, опанування діючої техніки, набуття первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним, оволодіння початковими навичками керівництва робітниками на виробництві тощо.

Практичні заняття незалежно від їх конкретних особливостей значною мірою забезпечують відпрацювання умінь та навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах виробництва, що мають в основі теоретичний фундамент.

Хоча на практичних заняттях відпрацьовуються теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує здобувачів вищої освіти на науковий підхід до виконання та аналізу практичних робіт, підвищує їх якість.

Зміст, напрями, форми і методи виховної роботи зі здобувачами вищої освіти

Зміст виховання – це система морально-духовних, інтелектуальних, трудових, фізичних та естетичних якостей, переконань, умінь і навичок, які спрямовані на досягнення основної мети виховання – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. були визначені нові програмні завдання національного виховання. Вони зафіксовані в низці державних документів – Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Концепції національного виховання, Національній доктрині розвитку освіти та ін.

Програма виховання містить такі змістові компоненти:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших доброчинностей;
- формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх реалізації;
- формування у дітей і молоді навичок міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин.

У Національній доктрині розвитку освіти на новому рівні визначені актуальні тенденції моделювання програми виховання людини.

У системі професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах має продовжуватися процес реалізації вимог програми виховання всебічно розвиненої особистості. Дбаючи про створення оптимальних умов для виховної роботи, не варто виносити завдання виховання за рамки навчального процесу. Треба зважати на дієвість і впливовість великого спектра форм діяльності, які сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості. Це навчальні заняття (лекції, семінари, практичні заняття), практика, наукові гуртки, творчі студії, екскурсії, походи, різноманітні форми і види суспільно корисної праці тощо.

Значне місце в системі формування всебічно розвиненої особистості здобувача вищої освіти мають посідати позааудиторні форми виховання: діяльність наукових гуртків, творчих студій, конференцій, дискусійних клубів, зустрічі з письменниками, художниками, акторами; екскурсії, походи та ін. Усі здобувачі вищої освіти на добровільних засадах мають бути охоплені різними формами і видами діяльності поза межами суто навчальної

роботи, виходячи із необхідності задоволення їхніх індивідуальних потреб, які є джерелом формування мотивів діяльності особистості.

У вищих навчальних закладах мають створюватися оптимальні умови для задоволення різноманітних суспільно позитивних і корисних потреб молодшої людини. Якщо цього не робити, то вона задовольняє їх за межами прийнятної культури, вдаючись до сурогатів, аморальних засобів.

Немає єдиної думки щодо необхідності спеціальної виховної роботи зі здобувачами вищої освіти. Тут панує широкий спектр підходів – від категоричного заперечення аж до введення посад вихователів у студентських гуртожитках. Істина, як і в більшості випадків, знаходиться на перетині крайніх підходів: не треба нав'язувати здобувачеві вищої освіти примусове формування у нього рис і якостей, які є доцільними з погляду суб'єктів виховання (викладача, ЗВО, держави). Важливо створити такі умови для соціалізації, самостановлення, саморозвитку здобувача вищої освіти, за яких у нього вироблялися би позитивні, затребувані суспільством якості, риси, здатності. Необхідно створювати таку атмосферу в студентському середовищі, так надавати ненав'язливу дружню допомогу, впливати на дії і психіку, щоб у здобувачів вищої освіти формувалися потрібні насамперед їм особистісні властивості: об'єктивна самооцінка, уміння порозумітися з оточуючими, почуття відповідальності й обов'язку, порядність, свідоме ставлення до навчання тощо.

Завдання викладача ЗВО як вихователя полягає в розкритті перед здобувачем вищої освіти широкого спектра варіантів у прийнятті рішень, поведінці; у допомозі зорієнтуватися, який вибір є найкращим, найбільш доцільним, яка лінія поведінки відповідає суспільним нормам. А приймати рішення здобувач вищої освіти має самостійно, хоч вихователь і не повинен приховувати свого ставлення до цього рішення.

Педагогіка співробітництва, партнерства тим і відрізняється від авторитарного, догматичного виховання, що в її основі лежить принцип прийняття людини такою, якою вона є, якою її створила природа. Не можна її ламати, нав'язувати алгоритм дій, стиль життя. Продуктивною є лише дружня, ненав'язлива, тактовна допомога у виробленні позитивного особистісного ставлення до світу, людей, спілкування і діяльності.

Загальні методи виховання традиційно класифікуються залежно від їх функціональної спрямованості. На цій основі виділяють такі три групи методів:

- формування світогляду та духовно-аксіологічних орієнтацій;
- методи організації діяльності та формування поведінки;
- методи стимулювання та коригування поведінки і діяльності особистості.

Характеристика основних методів виховання

Переконування – це метод, що передбачає навмисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців із метою формування в них стійких переконань. Переконування – провідний спосіб впливу педагога на вихованців із використанням такого важливого засобу, як слово. Для реалізації вимог методу переконування використовують низку прийомів, які є складовою методу. Це пояснення, розкриття наслідків дій, бесіда, диспут, звернення до почуття совісті та честі тощо.

Приклад – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.

Важливе значення в системі методів має *вимога* як метод педагогічного впливу на свідомість вихованця із метою стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Метод вимоги перебуває в тісному зв'язку з іншими методами. Ефективність виховної роботи багато в чому залежить від поєднання методів.

Вправи – це метод виховання, що передбачає планомірне, організоване багаторазове виконання певних дій з метою оволодіння ними, підвищення їх ефективності та формування умінь і навичок.

Окреме місце у процесі формування умінь та навичок, оволодіння досвідом поведінки займає метод *привчання*, що передбачає організацію планомірного і регулярного виконання вихованцями певних дій з елементами примусу, обов'язковості з метою формування конкретних звичок у поведінці. Варто зауважити, що ці методи ширше використовуються у процесі виховання дітей дошкільного і шкільного віку. Щоправда, в специфічних умовах (у військових та інших воєнізованих підрозділах, у вищих навчальних закладах військового типу) їх широко використовують і в системі виховання дорослих.

Окрему групу становлять методи, які спрямовані на організацію діяльності та формування поведінки вихованців. Це схвалення та осуд. *Схвалення* – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання діяльності. *Осуд* – це метод виховання, що передбачає вплив педагога на особистість вихованця з метою засудження чи гальмування його негативних дій і вчинків.

Незважаючи на те що здобувачі вищої освіти в абсолютній більшості є дорослими людьми, вони теж очікують і бажають, аби їхня діяльність (навчальна, наукова, громадська, суспільно корисна) була помічена, схвалена і відзначена. До того ж, є важливим, щоб заохочення були відкритими. Не варто забувати народної мудрості: «Боги і діти живуть там, де їх хвалять».

У реальному житті окремі здобувачі вищої освіти не завжди виявляють вихованість і відповідальність у виконанні своїх обов'язків, правил внутрішнього розпорядку, норм співжиття. Тому в таких випадках доводиться вдаватися до педагогічних стягнень. Цього не слід уникати. По-перше, статутом закладу має бути визначена система відповідного реагування на негативні впливи, по-друге, кожен член студентського колективу має усвідомити, що за будь-який негативний вчинок він несе відповідальність. Має діяти принцип невідворотності реагування. Коли стягнення виступають не як кара, а як справедливі вимоги в інтересах особистості чи колективу, вони є дієвими чинниками виховного процесу. Стягнення, як і заохочення, мають соціально-психологічний вплив не лише на особистість здобувача вищої освіти, якого ці дії стосуються безпосередньо, але й на інших членів колективу.

Критерії вихованості особистості

Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати цієї роботи не завжди винагороджують вихователя в очікуваний час.

Останнім часом у науковій літературі з'являються методики, які допомагають певним чином наблизитися до визначення вихованості на високому, середньому і низькому рівнях.

Зі вступом до освітнього закладу здобувач вищої освіти проходить соціальну адаптацію до навчання в освітньому закладі.

Соціально-педагогічна адаптація – це засвоєння молодого людиною норм студентського життя, включення в систему міжособових стосунків, групи.

Адаптацію здобувачів вищої освіти ЗВО слід розглядати як комплексну проблему, виділяючи в ній різні окремі рівні і ланки, кожна з яких має специфічні механізми, зумовлені рівнем розвитку здобувача вищої освіти, групи і колективу. Процес адаптації здобувачів вищої освіти проходить на декількох рівнях «пристосування»: до нової системи навчання; до зміни режиму праці і відпочинку; до нового колективу.

Протягом перших курсів складається студентський колектив, формуються навички й уміння раціональної розумової праці, усвідомлюється покликання до обраної праці, дозвілля, побуту, встановлюється система роботи щодо самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей.

Різке руйнування багатолітнього звичного робочого стереотипу, основу якого складає відкрите І. П. Павловим психофізіологічне явище – динамічний стереотип, – іноді призводить до нервових зривів і стресових реакцій.

Через це період адаптації, пов'язаний із руйнуванням попередніх стереотипів, може на перших порах зумовлювати порівняно низьку успішність та труднощі у спілкуванні.

В одних здобувачів вищої освіти вироблення стереотипу відбувається стрибкоподібно, в інших – рівно. Безперечно, особливості перебудови пов'язані з типом нервової системи, проте соціальні чинники теж мають позитивне значення. Знання індивідуальних особливостей здобувача вищої освіти, на основі яких будується система його включення в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість запобігти дезадаптивному синдрому, зробити процес адаптації рівним і психологічно комфортним.

На основі досліджень процесу адаптації першокурсників можна виділити такі труднощі:

- негативні переживання, пов'язані з виходом учорашніх учнів зі шкільних колективів з їх моральною допомогою і моральною підтримкою;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до професії;
- не вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності;
- відсутність повсякденного контролю педагогів;
- пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах;
- налагодження побуту і самообслуговування, особливо під час переходу з домашніх умов до умов гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи;
- не вміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, каталогами, довідниками, показниками.

Усі ці труднощі є різними за своїм походженням. Одні з них є об'єктивними, інші – суб'єктивними і пов'язані зі слабкою підготовкою, дефектами виховання в сім'ї та школі.

На жаль, під час зарахування абітурієнта до вищого закладу освіти, як правило, враховується лише його успішність – рівень знань. Відсутність іншої інформації у викладача призводить до того, що процес пристосування здобувачів вищої освіти до вузівського життя гальмується.

Для вироблення тактики і стратегії, що забезпечує оптимальну адаптацію здобувачів вищої освіти до вищого навчального закладу, важливо знати життєві плани, інтереси першокурсника, систему домінуючих мотивів, рівень претензій, самооцінку, здатність до свідомої регуляції поведінки тощо. Успішне вирішення цієї проблеми пов'язано з розвитком психологічної служби у вищому навчальному закладу. Дані психодіагностики потрібні, насамперед, самому здобувачеві вищої освіти, кураторові, викладачеві.

Специфіка навчання у вищих закладах освіти є такою, що викладач, який читає лекції, майже не має можливості враховувати індивідуальний темп засвоєння, рівень розвитку мислення кожного здобувача вищої освіти. У куратора теж мало часу на спілкування зі здобувачами вищої освіти. Тому першокурсники дуже часто відчують дискомфорт.

Нові умови діяльності у ЗВО – це якісно нова, інша система взаємин відповідальної залежності, де на перший план виходить необхідність самостійної регуляції своєї поведінки, наявність того ступеня свободи в організації своїх занять і побуту, які нещодавно були їм недоступні.

Згідно з нашими дослідженнями, третина здобувачів вищої освіти не можуть повністю включитися у навчальний процес до кінця першого семестру. Це має свою психологічну основу. Школяру, що виробив стереотип режиму навчальної діяльності на уроках, доводиться долати його з перших днів перебування у вищому навчальному закладі. Недостатня увага до формування продуктивного стилю мислення у школярів призводить до того, що навчальний процес у вищому навчальному закладі вимушений значною мірою спиратися на репродуктивне мислення першокурсників; до того ж, такий тип мислення не дає можливості здобувачеві вищої освіти приймати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях і легко адаптуватися у змінних умовах діяльності.

Процес адаптації кожного здобувача вищої освіти проходить по-різному. Юнаки та дівчата, що мають трудовий стаж, легше адаптуються, ніж учорашні школярі.

Адаптації першокурсників сприяє така система заходів: робота щодо комплектування академічних груп з урахуванням психологічних особливостей здобувачів вищої освіти та їх психологічної сумісності; ритуал «Посвята у студенти»; виступи викладачів; курс «Вступ до спеціальності»; знайомство з історією вищого навчального закладу і його випускниками; організація консультпунктів у гуртожитку ведення щомісячної атестації, що дозволяє контролювати самостійну роботу і допомагати першокурсникам.

Особливе значення для адаптації здобувача вищої освіти має колектив. А. С. Макаренко визначає колектив як «цілеспрямований комплекс особистостей», організованих, наділених органами колективу.

Формуванню колективу сприяє створення соціально-ціннісної єдності шляхом роз'яснення значущості навчання, його мети і задач стимулювання активу для згуртування колективу; розвиток свідомості, творчості, дружби, розуміння взаємин; закріплення авторитету активу; забезпечення дружньої спільної діяльності; прояв турботи про здобувачів вищої освіти, врахування їх потреб.

Студентський колектив проходить кілька стадій у своєму розвитку за рівнем згуртованості, наявністю громадської думки, авторитетністю активу, а також за рівнем вимогливості особистості до себе.

За словами Л. С. Виготського, роль педагога зводиться до того, щоб бути організатором соціального виховного середовища, регулятором і контролером його взаємодії з кожним здобувачем вищої освіти.

Прямий обов'язок професорсько-викладацького складу всього вищого навчального закладу полягає у тому, щоб допомогти здобувачеві вищої

освіти в процесі становлення його не тільки як майбутнього спеціаліста, але й як особистості, сприяти створенню атмосфери свободи, самоповаги та творчості.

У студентському житті перетинаються лінії формальних і неформальних зв'язків. Але, на жаль, групи формуються за рішенням адміністрації, без врахування бажання здобувачів вищої освіти та інших факторів сумісності рівня соціальної зрілості.

Думаючи про покращення умов навчання і виховання, слід цікавитися не тільки навчальними програмами і методами викладання, але й життям здобувача вищої освіти (ступенем його самостійності, способом проведення вільного часу).

Відомо, що люди різняться за характером, інтелектом, здатністю до самооцінки, емоційністю. Ці індивідуальні здібності слід враховувати у процесі особистісно-середовищної взаємодії. Без цього неможливо ефективно впливати на студентство.

Безумовно, якість набутих знань залежить від самого здобувача вищої освіти. Але не можна, щоб молодь ЗВО проявляла себе як соціальна група тільки через цю провідну діяльність.

Останнім часом постійні контакти в межах навчального мікросоціуму та стійкий інтерес до обміну знаннями послаблюються. Здобувач вищої освіти, який не зміг самоствердитися у межах основного соціуму, потрапляє до системи морально-психічного дискомфорту.

Важливе значення в системі особистісно-середовищних стосунків здобувачів вищої освіти мають комунікативні зв'язки з професорсько-викладацьким складом. Зараз переважає суб'єктно-об'єктна парадигма, авторитарний стиль, компанійська поведінка з боку здобувачів вищої освіти, формалізм педагогічних заходів. Більш доцільною була б суб'єктно-суб'єктна взаємодія, яка має на меті:

- розвиток творчого потенціалу здобувачів вищої освіти на базі співробітництва;
- прагнення до самореалізації і самовираження обох суб'єктів у навчальному процесі;
- удосконалення техніки спілкування.

Виникає необхідність поживлення роботи органів студентського самоврядування. Студентське самоврядування у вищому закладі освіти функціонує з метою забезпечення виконання здобувачами вищої освіти своїх обов'язків та захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості здобувача вищої освіти, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника.

Основними **завданнями** органів студентського самоврядування є:

- забезпечення і захист прав та інтересів здобувачів вищої освіти;
- забезпечення виконання здобувачами вищої освіти своїх обов'язків;

- сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності здобувачів вищої освіти;
- сприяння створенню необхідних умов для проживання і відпочинку здобувачів вищої освіти;
- створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами;
- сприяння проведенню серед здобувачів вищої освіти соціологічних досліджень;
- організація співробітництва зі здобувачами вищої освіти інших ЗВО і молодіжними організаціями;
- сприяння працевлаштуванню випускників;
- участь у вирішенні питань міжнародного обміну здобувачами вищої освіти.

Отже, студентство – це особлива соціальна група, яка має свої психологічні особливості, етапи розвитку соціальної адаптації у вищому навчальному закладі.

Питання та завдання для індивідуальної роботи

1. Назвіть напрями вдосконалення змісту навчання.
2. Розробіть зміст і методику проведення зняття з використанням комплексних форм навчання.
3. Наведіть приклад дослідних практичних завдань.
4. Опишіть основні особливості дії здобувача вищої освіти під час виконання творчих дослідних завдань.
5. Чим відрізняється дискусія за «круглим столом» від дискусії на семінарському занятті?
6. Розкрийте структуру педагогічного процесу у вищому навчальному закладі. Чим цей процес відрізняється від педагогічного процесу школи?
7. Які види лекцій ви знаєте? Розкрийте структуру і методику їх проведення.
8. Порівняйте різні підходи щодо оцінки якості лекцій. Запропонуйте свої критерії, обґрунтуйте їх.
9. Відвідайте 2–3 лекції викладачів зі своєї спеціальності і дайте їм оцінку з погляду вимог до сучасної лекції у вищій школі.
10. Віднайдіть 4–5 висловлювань учених-науковців щодо їхнього ставлення до лекції.
11. Доберіть проблемні ситуації зі своєї дисципліни, які ви можете використати у процесі підготовки матеріалів до лекції.
12. Доберіть список статей (15–20 назв), присвячених проблемам академічної лекції.

13. Ознайомтесь із навчальним планом своєї спеціальності та визначте у відсотках кількість годин, що відводиться на лабораторні, практичні, семінарські та інші форми занять.

14. З'ясуйте, як на кафедрі міжнародних економічних відносин здійснюється розробка і методичне забезпечення практичних занять.

15. Проаналізуйте кілька семінарських, лабораторних занять з погляду їх ефективності.

16. Назвіть основні види семінарських занять.

17. Яке місце у навчально-виховному процесі займають спец-семінари? Поясніть технологію і методику їх проведення.

18. Спираючись на державні документи про освіту (Закон України «Про освіту», Національну доктрину розвитку освіти, Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття, Концепція національного виховання)), опишіть основні завдання виховання громадян України.

19. Проаналізуйте власний життєвий досвід з погляду впливу на вашу діяльність певних потреб (за А. Маслоу) та мотивів виховання.

20. Зробіть педагогічний аналіз форм і засобів виховання у ХНУ імені В. Н. Каразіна з погляду реалізації в них вимог принципів виховання.

21. Наведіть приклади педагогічних ситуацій, які мали місце у вашому вихованні у ЗВО з погляду доцільності та ефективності (чи неефективності) використання методів виховання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Анкуда С. Н. Педагогическая практика: организация и проведение : учебно-методическое пособие для студентов специальности «Профессиональное обучение» / С. Н. Анкуда, Е. С. Бычко, О. Н. Кулик. – Минск : МГВРК, 2009. – 48 с.
2. Березовин Н. А. Практико-ориентированная педагогика: Теория. Хрестоматийные тексты. Педагогические задачи и задания : учеб. пособие : в 3 ч. / Н. А. Березовин, Н. А. Цырельчук, В. Т. Чепиков. – Минск : МГВРК, 2004. – Ч. 1. – 442 с.
3. Березовин Н. А. Практико-ориентированная педагогика: Теория. Хрестоматийные тексты. Педагогические задачи и задания : учеб. пособие : в 3 ч. / Н. А. Березовин, Н. А. Цырельчук, В. Т. Чепиков. – Минск : МГВРК, 2004. – Ч. 2. – 426 с.
4. Березовин Н. А. Практико-ориентированная педагогика: Теория. Хрестоматийные тексты. Педагогические задачи и задания : учеб. пособие : в 3 ч. / Н. А. Березовин, Н. А. Цырельчук, В. Т. Чепиков. – Минск : МГВРК, 2004. – Ч. 3. – 184 с.
5. Бордовская Н. В. Современные образовательные технологии / Н. В. Бордовская. – М. : КноРус, 2011. – 432 с.
6. Бордовская Н. В. Педагогика : учебное пособие / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2011. – 304 с.
7. Виховна система школи / упоряд. В. В. Григораш. – Х. : Основа, 2005. – 128 с.
8. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. І. Вишневський. – Вид. 3-тє, доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 568 с.
9. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : метод. посіб. для здобувачів вищої освіти магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 314 с.
10. Гуманитарные технологии преподавания в высшей школе : учеб.-метод. пособие / кол. авт. ; под ред. Т. В. Черниковой. – М. : Планета, 2011. – 496 с.
11. Иванова С. П. Учитель XXI века: ноопсихологический подход к анализу профессионально-личностной готовности к педагогической деятельности / С. П. Иванова. – Псков : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2002. – 228 с.
12. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38.
13. Изучение личности учащегося и классного коллектива и составление психолого-педагогической характеристики : метод. указания для студентов, проходящих пед. практику / авт.-сост. Л. Н. Дичковская. – Минск : БГУ, 2001. – 78 с.

14. Кацера А. А. Воспитательная работа : учебное пособие для студентов-практикантов специальностей педагогического профиля / А. А. Кацера. – Донецк : ДонНУ, 2009. – 94 с.
15. Ковальчук Л. О. Основы педагогического мастерства : учеб. пособие / Л. О. Ковальчук. – Львов: ЛНУ имени И. Франко, 2007. – 604 с.
16. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение : учеб. пособие / В. А. Козаков. – К. : Вища школа, 1990. – 248 с.
17. Козій М. К. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики здобувачів вищої освіти : [метод. посіб.] / М. К. Козій. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – 141 с.
18. Коротаева Е. В. Психологические основы педагогического взаимодействия / Е. В. Коротаева. – М. : Профит Стайл, 2007. – 224 с.
19. Мащенко Н. І. Основи педагогіки і психології вищої школи : курс лекцій / Н. І. Мащенко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Кременчук, 2006. – 272 с.
20. Митин А. Н. Основы педагогической психологии высшей школы : учебное пособие / А. Н. Митин. – М. : Проспект, 2010. – 192 с.
21. Мороз О. Г. Викладач вищої школи : психолого-педагогічні основи підготовки / за заг. ред. О. Г. Мороза, О. С. Падалка, В. І. Юрченко. – К. : НПУ, 2006. – 206 с.
22. Никулина И. В. Психологические особенности студенческого возраста : учебное пособие / И. В. Никулина. – Самара : Универс-групп, 2009. – 100 с.
23. Никулина И. В. Психология профессионально-педагогической деятельности преподавателя высшей школы : учебное пособие / И. В. Никулина. – Самара : Самарский университет, 2010. – 160 с.
24. Організація та методика проведення науково-педагогічних досліджень здобувачами вищої освіти вищих навчальних закладів : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Соловей, Є. С. Спіцин, К. К. Потапенко, З. М. Шалік. – К. : Ленвіт, 2004. – 143 с.
25. Организация и проведение педагогической практики студентов-магистров : программа и методические рекомендации / сост. А. Г. Кучерявый, Л. В. Чекарамит. – Донецк : ДонНУ, 2004. – 24 с.
26. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2005. – 213 с.
27. Педагогическая практика : методические рекомендации / сост. Л. В. Куриленко, Е. Ю. Мотина, И. В. Никулина ; под ред. Т. И. Рудневой. – Самара : Универс-групп, 2006. – 106 с.

28. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
29. Педагогічна практика : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / за ред. Л. В. Пшеничної, А. А. Сбруєвої, О. В. Перетятко. – Суми : СДПУ, 2004. – 162 с.
30. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. ; за ред. С. О. Сисоєвої. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
31. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2006. – 320 с.
32. Положення про проведення практики здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93>
33. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, введено в дію наказом ректора № 0201-1/243 від 23.05.2016 р. (зі змінами в новій редакції: наказ ректора від 0202-1/155 від 21.04.2017 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/docs/files_pol
34. Психологические тесты для профессионалов / авт.-сост. Н. Ф. Гребень. – Минск : Современная школа, 2007. – 496 с.
35. Психолого-педагогическая практика : учебно-методическое пособие / авт.-сост. И. Б. Родина. – Омск : ОмКПТ, 2008. – 104 с.
36. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
37. Фокин Ю. Г. Теория и технология обучения. Деятельностный подход / Ю. Г. Фокин. – М. : Академия, 2007. – 216 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад оформлення титульного аркуша

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова

ЗВІТ З ПЕДАГОГІЧНОЇ (АСИСТЕНТСЬКОЇ) ПРАКТИКИ

Студента(ки) 1-го курсу,
групи УО-51
спеціальності «Міжнародні економічні
відносини»
освітньої програми «Міжнародні
економічні відносини» / «Міжнародна
та європейська економічна інтеграція»
другого (магістерського) рівня вищої
освіти

ПІБ

Керівник практики: к.е.н., доц.
Григорова-Беренда Л. І.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____

Харків – 2021

Приклад оформлення змісту звіту

ЗМІСТ

Вступ.....	2
1. Кількісні та якісні показники практики.....	3
1.1. Кількісні результати педагогічної (асистентської) практики....	3
1.2. Якісні результати педагогічної (асистентської) практики.....	4
1.2.1. Аналіз проведених навчальних занять.....	4
1.2.2. Аналіз відвідування занять однокурсників.....	7
1.2.3. Виховні заходи.....	9
1.2.4. Психолого-педагогічна характеристика академічної групи здобувачів вищої освіти УО-11.....	15
1.2.5. Методика проведення мікродосліджень.....	19
2. Навчально-методичне забезпечення залікових занять	24
2.1. Розгорнутий план-конспект лекції.....	24
2.2. Розгорнутий план-конспект семінарського/практичного заняття	30
Висновки	33
Список використаних джерел	34
Додатки	35

Психолого-педагогічна характеристика студентської групи (вимоги до змісту)

Характеристика групи складається на підставі результатів, отриманих під час використання наступних методів: спостереження, бесіди, тестування, соціометрії тощо.

1. Загальні відомості про групу

Спеціальність / напрям підготовки, рік навчання. Кількісний склад групи, з них – юнаків і дівчат. Віковий склад членів групи. Соціальний склад групи (*неповні сім'ї, багатодітні, сироти, інваліди*). Офіційна структура групи (*староста, заступники, відповідальні*). Рівень дисциплінованості (*пропуски занять без поважних причин, дисциплінарні стягнення*), рівень успішності (*серед інших груп факультету*).

2. Характеристика спільної діяльності в групі

Форми співпраці, які використовуються в колективі (*чіткий розподіл функцій та їх узгодження, керівництво і підпорядкування, взаємозалежність і зв'язок, контроль і взаєморозуміння, пошана, спільне переживання успіхів і невдач, почуття обов'язку, відповідальності, пошана до традицій, що склалися в групі та університеті, прагнення дотримуватися їх тощо*).

Функції в колективі розподілені нерівномірно (*відносини характеризуються відсутністю підтримки, взаєморозуміння зусиль активу, взаємодопомоги, відсутністю групових зв'язків, проявом випадків помилкового товариства, невимогливості один до одного тощо*).

3. Структура студентської групи, внутрішньогрупові процеси

Лідери. Наявність ізольованих, відлюдькуватих здобувачів вищої освіти, шляхи та методи залучення їх у життя колективу. Норми, цінності групи, наявність традицій у колективі.

Взаємини в колективі (*ступінь згуртованості, прояв взаємної вимогливості, чуйності, дружньої турботи, наявність або відсутність угруповань, їх внутрішня основа і ступінь зацікавленості в загальних справах групи, форми взаємодопомоги і взаємин між хлопцями та дівчатами*).

4. Характер спілкування і взаємин здобувачів вищої освіти у групі

Реакція групи на випадки порушення дисципліни, правил мешкання в гуртожитку (*засуджується групою з обговоренням того, що сталося. Група активно реагує на випадки високоморальних вчинків, підтримуючи, схвалюючи та заохочуючи їх. Вчинки окремих здобувачів вищої освіти групи не зустрічають загального засудження, залишаються без уваги і проходять непоміченими в групі*).

5. Цінності, що переважають у групі

Цінності, що переважають у групі, ціннісні орієнтації активу групи, неформальних лідерів. Єдність ціннісних орієнтацій у групі.

6. Творчий потенціал і творча активність здобувачів вищої освіти

Наявність здобувачів вищої освіти з високим рівнем загальних і спеціальних здібностей, схильних до прояву фантазії та нестандартного мислення. Здатність колективу до творчого вирішення завдань, потреба в творчій діяльності.

7. Загальні висновки

Характер загального емоційного клімату в колективі (*життєрадісний, інертний, напружено-знервований тощо*). Задоволеність здобувачів вищої освіти життям групи. Характер дисциплінованості. Визначення основних недоліків організації життя колективу і взаємин його членів, шляхи ліквідації цих недоліків.

До характеристики обов'язково додаються матеріали, бланки відповідей, результати первинної обробки тестування, соціометрії, анкетування, проведених студентом у групі під час проходження педагогічної практики.

Методика проведення мікродослідження [11]

1. Оцінка психологічної атмосфери в групі

Інструкція. Нижче наведені протилежні за сенсом пари слів, за допомогою яких ви можете описати атмосферу у вашій групі. Чим ближче до правого або лівого слова в кожній парі ви помістите знак «×» (закреслюйте відповідну цифру), тим більш вираженою є ця ознака у вашій групі. Отже, для атмосфери у вашій групі є характерними:

1	Товариськість	1 2 3 4 5 6 7 8	Ворожість
2	Згода	1 2 3 4 5 6 7 8	Незгода
3	Задоволеність	1 2 3 4 5 6 7 8	Незадоволеність
4	Захопленість	1 2 3 4 5 6 7 8	Байдужість
5	Продуктивність	1 2 3 4 5 6 7 8	Непродуктивність
6	Душевність	1 2 3 4 5 6 7 8	Черствість
7	Співпраця	1 2 3 4 5 6 7 8	Відсутність співпраці
8	Взаємна підтримка	1 2 3 4 5 6 7 8	Недоброзичливість
9	Цікавість	1 2 3 4 5 6 7 8	Нудьга
10	Успішність	1 2 3 4 5 6 7 8	Неуспішність

Обробка результатів. Відповідь для кожного з десяти пунктів шкали оцінюється зліва направо від 1 до 8 балів. Чим лівіше розташований знак «×», тим нижчим є бал, тим кращою є психологічна атмосфера в групі. Підсумковий показник може коливатися від 10 (найбільш позитивна оцінка) до 80 (несприятлива).

2. Вивчення психологічного клімату колективу

Інструкція. Оцініть, будь ласка, як виявляються перераховані нижче властивості психологічного клімату у вашій групі, виставивши ту оцінку, яка, на вашу думку, відповідає істині.

Оцінки:

- 3 – властивість виявляється в групі завжди;
- 2 – властивість виявляється в більшості випадків;
- 1 – властивість виявляється нерідко;
- 0 – виявляються однаковою мірою всі властивості.

№ з/п	Властивості психологічного клімату А	Оцінка	Властивості психологічного клімату В
1	Переважає бадьорий життєрадісний тон настрою	3210123	Переважає пригнічений настрій
2	Доброзичливість у відносинах, взаємні симпатії	3210123	Конфліктність у відносинах, антипатії
3	У відносинах між угрупованнями всередині колективу існує взаємне порозуміння	3210123	Угруповання конфліктують між собою
4	Членам групи подобається разом проводити час, брати участь у спільній діяльності	3210123	Проявляють байдужість до тіснішого спілкування, виражають негативне ставлення до спільної діяльності
5	Успіхи або невдачі товаришів викликають співпереживання, щире участь усіх членів групи	3210123	Успіхи або невдачі товаришів залишають байдужими або викликають заздрість, злорадність
6	Члени групи з повагою ставляться до думки інших	3210123	Кожен вважає свою думку головною і нетерпимий до думки товаришів
7	Досягнення і невдачі групи переживаються як власні	3210123	Досягнення і невдачі групи не знаходять відгуку у її членів
8	У важкі дні для групи відбувається емоційне єднання, «один за всіх і всі за одного»	3210123	У важкі дні група «розкисає»: розгубленість, сварки, взаємні звинувачення
9	Відчуття гордості за групу, якщо її відзначає керівництво	3210123	До похвал і заохочень групи ставляться байдуже
10	Група активна, повна енергії	3210123	Група інертна, пасивна
11	Співчутливо і доброзичливо ставляться до новачків, допомагають їм освоїтися в колективі	3210123	Новачки відчують себе чужими, до них часто проявляють ворожість
12	У групі існує справедливе ставлення до всіх членів, підтримують слабких, захищають	3210123	Група помітно поділяється на «привілейованих» і таких, якими «нехтують», зневажливе ставлення до слабких
13	Спільні справи захоплюють всіх, існує велике бажання працювати колективно	3210123	Групу неможливо підняти на спільну справу, кожен думає про свої інтереси

Обробка результатів

Скласти оцінки лівої сторони в питаннях 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 – сума А; скласти оцінки правої сторони в усіх питаннях – сума В; знайти різницю $C = A - B$. Якщо $C = 0$ або має негативну величину, то маємо яскраво виражений несприятливий психологічний клімат з погляду індивіда. Якщо C більше 25, то це означає, що психологічний клімат є сприятливим. Якщо C менше 25 – клімат є несприятливим. Розраховують середньогрупову оцінку психологічного клімату за формулою

$$C = \sum C_i / N,$$

де N – кількість членів групи.

Відсоток здобувачів вищої освіти, що оцінюють клімат як несприятливий, визначається за формулою

$$(n(C_i^-) / N) \times 100 \%,$$

де $n(C_i^-)$ – кількість людей, що оцінюють клімат колективу як несприятливий;

N – кількість членів групи.

3. Оцінка привабливості групи

Інструкція. Оцініть, будь ласка, привабливість групи. На кожне питання можна дати одну відповідь.

I. Як би ви оцінили свою приналежність до групи?	
1. Відчуваю себе членом групи, частиною колективу	5
2. Беру участь у більшості видів діяльності	4
3. Беру участь в одних видах діяльності і не беру участі в інших	3
4. Не відчуваю, що є членом групи	2
5. Займаюся окремо від інших членів	1
6. Не знаю, важко відповісти	0
II. Чи перейшли б ви навчатися до іншої групи, якби була така можливість?	
1. Так, дуже хотів би перейти	1
2. Швидше перейшов би, чим залишився	2
3. Не бачу ніякої різниці	3
4. Швидше за все залишився б у своїй групі	4
5. Не знаю, важко сказати	0

III. Які взаємини існують між здобувачами вищої освіти вашої групи?	
А. На навчальних заняттях	
1. Краще, ніж в інших групах	3
2. Приблизно такі ж, як в інших групах	2
3. Гірше, ніж в інших групах	1
4. Не знаю	0
Б. Поза навчальними заняттями	
1. Краще, ніж в інших групах	3
2. Приблизно такі ж, як в інших групах	2
3. Гірше, ніж в інших групах	1
4. Не знаю	0
IV. Чи є у вашій групі неофіційні лідери?	
1. Є	1
2. Один	2
3. Декілька	3
4. Не знаю	0

Обробка результатів. Підраховується кількість балів, отриманих під час відповідей (бали зазначені в стовпці). Підсумковий показник за всіма розділами може бути від 7 (дуже несприятлива оцінка) до 25 (дуже висока оцінка привабливості групи).

4. Вивчення міжособистісних відносин

Для виконання завдання потрібна спокійна, ділова атмосфера. Студент-практикант пропонує взяти аркуш паперу і написати вгорі своє прізвище, ім'я, групу. Студент на дошці з метою вивчення міжособистісних відносин у навчальній діяльності записує питання: «Якби вашу групу розформували, з ким із товаришів Ви хотіли би продовжити навчання?» Пропонується кожному студенту вказати прізвище трьох осіб, що навчаються разом з ним, з якими він хотів би продовжити навчання:

1. _____
2. _____
3. _____

Після відповіді здобувачів вищої освіти на питання студент-практикант збирає аркуші і проводить обробку інформації самостійно.

Обробка результатів. Для обробки матеріалів будується соціо-матриця. По вертикалі під номерами записуються прізвища всіх здобувачів

вищої освіти групи, а по горизонталі – їх порядковий номер. На відповідних перетинах хрестиком відмічають тих, кого вибрав студент.

Кого вибирає Хто вибирає	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Σ
1. Азаренкова		⊕				+			⊕		
2. Басов	⊕			⊕						+	
3. Воронянська	+			+			+				
4. Деменков		⊕			⊕			⊕			
5. Завгородня	+			⊕						+	
6. Кірієнко			+		+				+		
7. Косіневська		+			+	+					
8. Кошелєва			+	⊕					+	⊕	
9. Лаурінайчуте	⊕									⊕	
10. Ліхневська						+		⊕	⊕		
Кількість отриманих виборів (а)	4	3	2	4	3	3	1	2	4	4	30
з них – взаємних (а ₁)	2	2	–	3	1	–	–	2	2	2	14

Обробка даних, занесених в соціоматрицю, проводиться поетапно.

1. По вертикалі підраховується, скільки виборів отримав кожен студент. (Підраховується кількість хрестиків. Наприклад: № 1 отримав 4 вибори; № 2 – 3 і т. д.). Знаходимо суму всіх виборів (а).

2. Далі переходимо до позначення взаємних виборів. Якщо серед тих, кого вибрав студент, є здобувачі вищої освіти, які вибрали його, то такий вибір є взаємним. Взаємні вибори обводимо кружком. Азаренкова вибирає Басова, а Басов – Азаренкову. Вибір є взаємним. Азаренкова вибирає Кірієнко (№ 6), а Кірієнко не вибирає Азаренкову (№ 1). Тобто вибір Азаренкової є невзаємним.

Після того як зафіксовані всі обведені кружком взаємні вибори, підраховуємо кількість взаємних виборів у кожного студента і знаходимо їх суму (а₁).

Підраховується коефіцієнт взаємності в групі:

$$K_{\text{взаємності}} = \frac{\sum \text{взаємних виборів (а}_1\text{)}}{\sum \text{всіх виборів (а)}} \times 100 \% = (14/30) \times 100 \% = 40 \%$$

Чим вищим є коефіцієнт взаємності, тим більш згуртованим є студентський колектив.

На підставі проведеного дослідження аналізуються міжособистісні відносини в студентській групі, взаємність цих відносин, виявляються мікрогрупи, лідери групи, вивчається психологічний статус формальних лідерів. Дані дослідження повинні бути використані при складанні характеристики колективу групи.

5. Визначення ціннісно-орієнтаційної єдності групи

Хід виконання. Студентам пропонується анкета, кожні п'ять якостей якої характеризують ставлення до навчання (1, 6, 16, 18, 25), стиль поведінки і діяльності (3, 7, 9, 12, 27), знання (2, 5, 14, 21, 32), властивості розуму (4, 20, 30, 24, 34), навчально-організаційні вміння (8, 13, 15, 22, 26), ставлення до товаришів (11, 17, 23, 29, 33), ставлення до себе (10, 19, 28, 31, 35). Здобувачі вищої освіти повинні вибрати з цих 35 якостей тільки 5, які, на їх думку, є необхідними та найбільш важливими для успішного виконання спільної навчальної роботи.

Якості особистості є такими:

1. Дисциплінованість.
2. Ерудованість.
3. Усвідомлення громадського обов'язку.
4. Кмітливість.
5. Начитаність.
6. Працьовитість.
7. Переконаність.
8. Уміння контролювати роботу.
9. Моральна вихованість.
10. Самокритичність.
11. Чуйність.
12. Активність.
13. Уміння планувати роботу.
14. Допитливість.
15. Уміння працювати з книгою.
16. Цілеспрямованість.
17. Колективізм.
18. Старанність.
19. Вимогливість до себе.
20. Критичність.
21. Духовне багатство.
22. Уміння пояснювати завдання.
23. Чесність.
24. Ініціативність.
25. Уважність.

26. Відповідальність.
27. Принциповість.
28. Самостійність.
29. Товарииськість.
30. Розсудливість.
31. Скрамність.
32. Обізнаність.
33. Справедливість.
34. Оригінальність.
35. Упевненість у собі.

Обробка результатів. Студент-практикант складає матрицю. У ній у кожному рядку відзначаються ті п'ять номерів (якостей), які вибрав певний студент. Потім по стовпцях підраховується кількість виборів кожної якості. Коефіцієнт, що характеризує ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності здобувачів вищої освіти групи (С), обчислюють за наступною формулою:

$$C = (1,4n - N) / 6N,$$

де n – сума виборів, яка припадає на п'ять якостей особистості, що отримали максимальну кількість виборів;

N – кількість здобувачів вищої освіти, що взяли участь у дослідженні.

№ з/п	Прізвища здобувачів вищої освіти	Якості особистості											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	...	35
1	Азаренкова	+		+			+	+		+			
2	Басов			+			+	+		+			
3	Воронянська	+		+		+		+		+			
4	Деменков	+			+		+	+			+		
5	Завгородня		+	+				+		+			+
6	Кірієнко	+					+	+		+			+
7	Косіневська	+		+	+	+	+	+					
8	Кошелєва						+	+		+			+
9	Лаурінайчуте	+		+			+	+		+			
10	Ліхневська	+								+			
11	Михайлова			+			+	+					
12	Петухова	+	+	+			+	+					
13	Подлесний			+			+	+					
14	Рубльовська	+								+	+		+
15	Савус	+		+			+	+			+		
Сума виборів		10	2	10	2	2	11	13	0	9	3		4

Для даних, наведених у матриці, коефіцієнт ціннісно-орієнтаційної єдності групи буде дорівнювати

$$C = (1,4(10 + 10 + 11 + 13 + 9) - 15) / (6 \cdot 15) = 0,66.$$

$C \geq 0,5$ вважається високим показником і свідчить про те, що групу можна вважати колективом. Якщо $C = 0,3-0,5$, то група є проміжною за рівнем розвитку ЦОЄ. $C \leq 0,3$ свідчить про недостатній ЦОЄ і розвиток групи як колективу. У наведеному прикладі $C = 0,66$, що свідчить про високу ціннісно-орієнтаційну єдність здобувачів вищої освіти групи.

Якщо найбільш вагомі властивості належать до однієї групи, це означає, що здобувачі вищої освіти пов'язують успіх своєї спільної діяльності з тією сферою, яку ці якості характеризують. Для наведеного прикладу найбільш цінними якостями виявилися свідомість громадського обов'язку (3), переконаність (7), моральна вихованість (9), які характеризують стиль поведінки та діяльності, а також дисциплінованість (1), працьовитість (6), що характеризують відношення до навчання. Отже, здобувачі вищої освіти цієї групи пов'язують успіх своєї спільної діяльності насамперед із власним стилем поведінки і діяльності, а також із позитивним ставленням до навчання.

Щоденник практики

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЩОДЕННИК ПРАКТИКИ

_____ педагогічна (асистентська) _____
(вид і назва практики)

студента _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Кафедра міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова

Рівень вищої освіти _____ другий (магістерський) _____

Спеціальність «Міжнародні економічні відносини» _____

Освітня програма «Міжнародні економічні відносини» / «Міжнародна та європейська економічна інтеграція»

_____ 1 _____ курс, група _____

Студент _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

прибув на підприємство, до організації, установи

Печатка
підприємства, організації, установи «___» _____ 20__ року

(підпис) (посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Вибув з підприємства, організації, установи

Печатка
Підприємства, організації, установи «___» _____ 20__ року

(підпис) (посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Календарний графік проходження практики

[illegible]

Керівники практики:

Від вищого навчального закладу _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

від підприємства, організації, установи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

[illegible]

[illegible]

Відгук і оцінка роботи студента на практиці

(назва підприємства, організації, установи)

This image shows a full page of blank white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a template for writing or drawing. There are no margins, text, or other markings on the page.

Керівник практики від підприємства, організації, установи _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Печатка

« _____ » 20 ____ року

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Навчальне видання

Григорова-Беренда Лариса Іванівна
Касьян Світлана Анатоліївна

ПЕДАГОГІЧНА (АСИСТЕНТСЬКА) ПРАКТИКА

Програма та методичні рекомендації до виконання
для здобувачів вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності «Міжнародні економічні відносини»

Коректор *А. І. Самсонова*
Комп'ютерне верстання *Н. Є. Пруднік*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк 3,6. Наклад 100 пр. Зам. № 6/21.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32